

"אבי אבות" הסקופים", בנציון כץ

רות בקי

בנציון כץ

אותו, כי עזב את בית המלון שבו התגורר ושכר חדר מאחד מבעלי הבתים. הוא נעצר רק לאחר זמן רב, ב-1908, והעונש שהוטל עליו, על כי פרסם את "כרוז ויבורג" היה מאסר שנה בחדר מבודד, כאסיר מדיני. הוא הואשם בהסתה למרידה בממשלה, לפי סעיף 129 בחוק ביטחון המדינה.³ בכתב האישום נאמר, שבעבר הוזהר כמה פעמים.

עידוד ההגירה היהודית

בנציון כץ, שכונה "איש הסקופים בדור, שבו העולם כולו שקט על שמריו" ו"דוגמה חיה של מה שצריך להיות עתונאי עברי",⁴ החל את דרכו בעתונות משנוכח שיש להיאבק למען שוויון זכויות ליהודים ברוסיה הצארית. לפני כן היה חוקר תלמוד וספרות תורנית, ונחשב לעילוי בעיניו דוויג. הוא חיבר, טרם מלאות לו עשרים, שני ספרים בנושאים תלמודיים שנתקבלו בעולם הרבני בכבוד ובהערכה ("דברי ימי היהודים ברוסיה ובפולין מתוך השאלות והתשובות הרבניות" ו"אור נוגה על שמי התלמוד"). כן כתב ספר על הטריפות.⁵ התקופה היתה תקופה של התעוררות גדולה בחברה ובתרבות היהודית — עליית הציונות, תסיסה מהפכנית, התנערות מכבלי הדת, התחדשות השפה העברית — וכך שם פניו ללמוד באוניברסיטה של פטרבורג. הוא היה אחד הבודדים שהתקבלו כתלמידים מן המניין, למרות שלא היה בעל תעודת בגרות ועל אף ההגבלה במספר הסטודנטים היהודים ("גומרוס קלאוזוס"). זאת בשל חוק שהיה קיים באוניברסיטה, על פיו סופרים אשר חיברו יותר משני ספרים יכלו להתקבל כתלמידים מן המניין. בשנותיו בפטרבורג נפגש עם אנשי רוח רוסים, עם בעלי ההון היהודים הגדולים ועם סופרי יידיש ועברית, ונוכח ביתר חריפות במצבם הנחות של יהודי רוסיה, ובהגבלות הרבות שתחמו כל אפיק בחייהם. אז גמלה בו החלטה ליצור מפלגה, שתילחם בגלוי לשיפור מצב היהודים. כצעד ראשון חשב על הקמת עתון. במשך שנתיים השתדל להשיג רישיון, וכל בקשותיו הושבו ריקם.

בראשית יולי 1906 התאספו בוויבורג שבפינלנד מאתיים צירי הדומה הראשונה (בית המחוקקים הרוסי), ופרסמו מינשר שקרא לאזרחי רוסיה להפסיק לשלם מסים ולסרב לשרת בצבא. היתה זו בעצם קריאה למרי אזרחי, מפי נציגיו הראשונים של העם, לאחר שנות אלף של משטר אוטוקרטי טוטליטרי.

הדומה הראשונה הוקמה באפריל 1906, אך בראשית יולי החליט הצאר ניקולאי השני לפזרה. וזו הסיבה שכל הצירים יצאו לוויבורג.¹ הממשלה הצארית הורתה לשרי הפלך (חמישים במספר) לא לפרסם בשום דרך את דברי הצירים או כל מחאה שיביעו בוויבורג.

בנציון כץ, עורך היומון "הזמן" בשפה העברית, החליט לפרסם את מינשר וויבורג, למרות שמשמעות צעד זה היתה התגרות ברורה בשלטון: הוא ידע שהינו צפוי למאסר ולהפסקת האישור להוציא את העתון, אך כעתונאי מודרני שהיה ער ליחסי הגומלין בין השלטון והעתונות — לא חשש להסתכן. הוא קרא את "כרוז ויבורג", ביומן גרמני ונתן לאחד מחברי המערכת לתרגמו לרוסית. הכרוז פורסם ב"הזמן" יום לאחר שפורסם בקניגסברג (פרוסיה). בזכרונותיו כתב:

החלטתי להדפיס הכרוז גם אם יהיה בלתי חוקי, ומה שיקרה לנבחרים יקרה גם לי... חברי המערכת ביקשו אותי לא לסכן את "הזמן" ואת עצמי, ואני עניתי: אקבל על עצמי את האחריות. הכרוז נדפס ב"הזמן", העתון הליגלי היחיד ברוסיה שהדפיס אותו.²

לו היה "הזמן" כתוב ברוסית, סביר להניח שבנציון כץ היה נאסר בו ביום, וגם שר הפלך של וילנה היה בא על עונשו. אך בשל שפת עבר הפחות מובנת נודע הרבר רק בשעות הצהריים של אותו יום, וכשבאו שוטרים למערכת להחרים את הגיליונות, לא מצאו כבר שום עותק, ואף לא את העורך. בנציון כץ התגורר בעיקר בפטרבורג (למרות שהיומון יצא בוילנה), מכיוון שפטרבורג היתה עיר הבירה, שבה נתקבלו ההחלטות ובה נמצאו משרדי הממשלה ומרכז הצנזורה. גם בפטרבורג לא מצאו

שיתיר את הפרסום. ביאליק עצמו היה בטוח שכך לא יצליח: "הפואמה אעתיק אל נקי ואשלחנה לך, אבל דע לך שאין לה תקווה מן הצנזורה, כך אומרים כל רואיה וקוראיה", כתב לכך.¹⁰

כך סידר את הפואמה בדפוס לפני שהראה אותה לצנזור, על מנת להקשות עליו את פסילתה. אף על פי כן פסל אותה הצנזור, ורק לאחר השתדלויות מרובות ניאות להתיר את הפרסום, בתנאי שהשיר יקרא "משא נְמִירוֹב" (עיר באוקראינה, בה נרצחו בשנת 1648 6,000 יהודים, בעת פרעות ת"ח) ויושמטו ממנו שורות אחדות שהתריסו נגד אלוהים. בליית ברירה הסכים כן, ועורר בכך את כעסו של ביאליק, שהדבר נודע לו מהדלפת המגיה. לאחר דין ודברים הן עם הצנזור והן עם ביאליק, הודפסה הפואמה, ב-4 בדצמבר 1903. רושם פרעות קישינב היה עדיין חי בליבות יהודי רוסיה, ואף נוספו עליהם הפרעות בהומל (ספטמבר 1903) שבהם השיבו היהודים מלחמה שעה. הדפסת הפואמה עוררה הרגז ותרמה רבות למימוש ההגנה העצמית. מצידו של כן זו היתה הסתכנות גדולה.

הוקעת פלווה כאנטישמי

כאשר ביקר הרצל אצל פלווה באוגוסט 1903, חודשים ספורים לאחר הפוגרום בקישינב, עורר הדבר ביקורת קשה כלפיו. פלווה אף שלח לו מכתב לאחר הביקור, ובו הבטיח לפעול אצל התורכים להשגת רישיונות לעליית יהודים לארץ ישראל. מכתבו של פלווה פורסם בעתון הציוני "די נְלֵט" ללא ציון שמו של פלווה, כי הצנזורה אסרה זאת. בנציון כן מתח ביקורת על הכותב וטען שהוא אנטישמי,¹¹ וש"הסתגנות" יהודים לארץ ישראל לא תפתור את הבעיה היהודית ברוסיה, שהיא בעיה של מיליונים. הוקעת פלווה כאנטישמי במלים ברורות עוררה כלפי כן את ביקורת הצנזורה.

המהפכנים הטילו מורא רב על השלטון, ואחת האמתלות לרדיפות היהודים היתה אחוז המהפכנים הגבוה מתוכם. היה מי שדאג להלשין לצנזורה, שבנציון כן טוען כי הנזע היהודי חייב לקחת חלק פעיל בתנועת המהפכה. אז נקרא כן לצנזורה והיתרו בו, שאם ימשיך במאמרים מסוג זה ייסגר העיתון לתקופה ארוכה.¹²

פרסום ואשון של החוקה

בעקבות מהפכת אוקטובר 1905, רחשו שמועות שהצאר הקים ועדה להכנת חוקה, שתאשר חופש הבעה, התכנסות והתארגנות. כן חיפש גירסאות למסקנות עבודתה של הוועדה, והשיג את הנוסח המדויק של מה שעתידי היה להיות החוקה הרוסית. הוא הציגה לפני הצנזור כאחת ההצעות, וקיבל אישור להדפיסה.

"הזמן" היה העתון הראשון ברוסיה שמסר את הנוסח הנכון של החוקה הרוסית, ועתונים רוסיים העתיקו ממנו ופרסמו בעקבותיו, כשהם מציינים ש"העתון העברי 'הזמן' היוצא בוילנה פרסם את תוכנית החוקה הרוסית שעובדה". גם העתון האנטישמי הרוסי "נובויה ורמיה" פרסם בקיצור את התוכנית והוסיף באותיות גדולות: "העיתון של הז'ידים יודע ואנחנו לא ידענו."¹³

אחת הדרכים השגורות להשגת אישור היתה שיחוד פקידים גבוהים, אך לכך לא היו גם דמי שוחד. למרבה ההפתעה אושרה פנייתו דווקא לאחר שקונסטנטין פְלווה התמנה לשר הפנים, למרות שפלווה היה ידוע כריאקציונר שהגביל את היהודים ונקט דרכים שונות להמאיס עליהם את החיים ברוסיה. לדעת כן הרישיון ניתן לו לאחר שפלווה השתכנע, שהסירובים החוזרים ונישנים להעניק רישיונות לעתונות גלויה, הם שחזקו את ביטאוני המחותרת.⁶ בנוסף לכך ניתן לו אישור מכיוון שהבדיקות שנעשו העלו, שהוא מסתובב בחוגים ציוניים ועתון בעריכתו עשוי לחזק ביהודים תודעה ציונית ולעודד אותם להגירה מרוסיה.

הגיליון הראשון של "הזמן" הופיע בשנת 1903 ועורר הרגז. בראשונה הופיע פעמיים בשבוע, בתוספת ירחון בנושאי תרבות וספרות. סיסמתו של העתון היתה מאבק לשיפור מצב היהודים, ואת המאבק הזה ניהל בנציון כן במאמרי מערכת נגד הסתה אנטישמית, הגבלות באזורי מגורים, גזרות כלכליות ושאר מרעין בישין שהיו מנת חלקם של יהודי רוסיה. להלן כמה דוגמאות לעימותים שניהל עורך "הזמן" מעל גבי העתון, ושגרמו, לבסוף, למאסרו.

פרשת פרעות קישינב

ב-6 באפריל 1903 התחולל בקישינב שבבסרביה גל פרעות, שבמהלכן נרצחו כחמישים יהודים, מאות נפצעו וכאלף וחמש מאות בתי מגורים ובתי מסחר נשרדו. בסדרת הפרעות שניתכו על יהודי רוסיה לא היה זה האירוע המזועזע ביותר, ובכל זאת נחשב עד היום כסמל ההליכה כצאן לטבח, כסמל השחיטה והקלון. פרעות קישינב פתחו גל של רדיפות, שנמשך עד מהפכת 1905, ושהשלטון לא עצר בעדן.

בראשונה ניסו השלטונות לטשטש את העניין, ולא דיווחו מאומה. "הזמן" היה העתון הראשון שפרסם כתבה של בן המקום (המורה פסח אוירבך), בו תוארו ההרג, מעשי האונס והרס הרכוש. פסח אוירבך היה כתב העתון בקישינב ולאחר מכן אף עזר לביאליק, שאסף שם עדויות.⁷ בנוסף לרשימתו, בא "הזמן" מאמר ראשי של העורך, שהביע ביקורת על הממשלה. "בשום מקום לא היה מאמר ראשי ולא היתה מחאה נגד הממשלה שהרשתה את הדבר. המאמר הראשי היחיד פורסם ב'הזמן' שטען, כי אנו חוזרים לימי הביניים, שבשום מדינה לא היו מעשי אכזריות כאלה."⁸ עתונים עבריים אחרים ששלחו כתבים לקישינב, לא יכלו לפרסם את ההודעות בשל הצנזורה.⁹

יחסיו של בנציון כן עם הצנזור י. לנדוי

לצנזורים היהודים, שרובם היו מומרים, היה מעמד מיוחד בחברה הרוסית. הם היחידים שיכלו לדעת מה כתוב ומה מובלע בשפת עבר, ועורכי עתונים נתנו להם שוחד חודשי קבוע כדי שיעלימו עין. גם כן נתן דמי התעלמות חודשיים לצנזור הראשי של הספרים העבריים, אך נקט גם דרכים אחרות כדי להציב עובדות.

"בעיר ההריגה" הודפס לראשונה ב"הזמן" של פטרבורג, אף על פי שעד אז נהג ביאליק לכתוב ב"השילוח" שיצא בקרקוב. הסיבה לכך שביאליק פרסם ב"הזמן", היא התחייבותו של כן לשכנע את הצנזור

"אין זה נאה לכתוב - ולברוח"

עד כאן דוגמאות ספורות למאבקים שניהל בנציון כץ מעל גבי "הזמן", ושעשהו לעתונאי לוחם. אין תימה, שכאשר נעצר לאחר שחיפשוהו זמן רב בשל פרסום כרוז ויבורג, הובא למשפט והוטל עליו עונש של שנת מאסר. הוא טען, שאפילו צירי הדומה עצמם נדונו רק לשלושה חושי מאסר, אך דבריו העלו חרס. עם זאת ניתן לו לבחור את מקום הכלא, והוא החליט לשבת בבית הסוהר בעיר גורקי, בתקווה שיוכל להשלים שם את מחקריו. הותר לו אמנם להביא לשם ספרים, ואחד האבסורדים הוא שדווקא שם, תחת פיקוח סוהרי הממשל הצארי, התעמק באבי הקומוניזם מרכס. "עד הימים ההם הכרתי את שיטת קרל מרכס ממקור שני, ודווקא בבית הסוהר הצארי קראתי את 'הקפיטל' מאלף עד תו. זהו אחד הקוריוזים של ימי הצאר. בבית הסוהר קראתי גם בפעם השנייה את ספרי המופת הרוסיים."¹⁶

בתקופת מאסרו המשיך לפרסם בעיתונו בעילום שם, או בכינויים, והחומר הועבר לוויילנה באמצעות אחד ממכיריו בורקי, שנהג לבקרו. בימי מאסרו השתתף בפולמוסים שהעסיקו בימים ההם את יהדות רוסיה, כמו מאבק נגד היידיש ובעדה, טובלנות כלפי הנצרות ועוד. כאשר נוצרה אפשרות של בריחה תמורת שוחר למשגיחים, רחה אותה: "אני מוכן לשבת במאסר גם יותר משנה, משום שכל עסקן וסופר מדיני צריך להיות אחראי למעשיו. אין זה נאה לכתוב ולברוח."¹⁷

לימים התוודה באוזני יוחנן טברסקי, שהשנה בבית הסוהר הייתה מעניינת ביותר: "ידיעתי שיש ברשותי שנה שלמה לחשבון הנפש, לקריאה, לכתובה... להכין לדפוס את ספרי על הפרושים והצדוקים, לפי שיטה חדשה לגמרי."¹⁸

תוך כדי שבתו במאסר הורשה לקבל מכתבים מסופרים ואנשי רוח, ובין היתר התכתב עם דבורה בארון, שהייתה כבר בארץ ישראל. את דבורה בארון הכיר ב־1905, כאשר באה ל"הזמן" למסור את סיפורה הראשון. באחד ממכתביו סיפר לה על הרגשתו בכלא:

זה איזה ימים שהגני חפץ לכתוב לך וטרדותי עזבוני. האמנם? הלא חבוש אני? אבל בעת האחרונה בולמוס הכתיבה אחזני, וכתבתי הרבה מאד... עתה כפי הנראה עברה מחלה זו והגני מטיל בגן הקטן אשר על יד בית האסורים. לעת עתה אינני מרגיש עוד את העצבות הבאה תמיד לרגלי חיים כאלה, אך לא אדע מה יהיה בימי הגשמים, בשעה שהצעירים יעזבו לגמרי את גורקי... אני אוכל לצאת רק בחודש מורט, (ביום 21 פברואל), ואדמה שאספיק להכין הכל ולנסוע על הפסח הבא בארץ ישראל... ואת, האם אומרת הנך להשתקע שם? או אולי רק ליהיחם אחרים? סופרת עברית שלא תהיה בארץ ישראל היא פשוט חרפה וגם אני לא אוכל להצדיק את עצמי...¹⁹

שנתיים לאחר מכן, ב־1914, ביקר בנציון כץ בארץ ישראל, אף כי להשתקע בארץ ב־1931. חייו ופעילותו בארץ ישראל, וכן העובדה שלא מצא בארץ את המקום הראוי לו, הם נושא למאמר אחר. בהקשר זה ראוי אולי להביא רק מקצת מהערכות במלאת שלושים למותו. בטקס האזכרה, שהתקיים ב־4 במרס 1958, אמר מאיר גרוסקין: "כץ היה שייך לעתונאים... אשר היו ביוזמתם ומרצם ואפילו בכספם מוציאים עתון, היו המו"לים, היו העורכים, כתבו את המאמרים הראשיים. הוא ידע את

הגיליון הראשון של "הזמן", 1903

הממשלה הכחישה מיד שזה הנוסח של החוקה הרוסית העומדת להתפרסם, וכך השתמש בהכחשה זו להגנתו. מאחר שהעתונים הרוסיים (ובעקבותיהם גם עתוני אירופה) פרסמו את נוסח החוקה מתוך "הזמן", נקרא כץ בדחיפות ללשכת העתונות ונדרש למסור מהם מקורות המידע שלו. הוא היתמם ואמר, שהממשלה הכחישה שהנוסח שפורסם נכון, ואין להעניש על כישלון, או על טעויות.¹⁴ כאשר קיבל, לאחר חמישים שנה, את פרס סוקולוב על הישגיו העיתונאיים, נכתב עליו: "כשיכתבו תולדות העתונות של המאה האחרונה, יתפוס בנציון כץ מקום ניכר כפובליציסטן, כפרשן מדיני, כלוחם לזכויות האדם של היהודי ולכבודו של עם ישראל בגוים... ומבחינה מקצועית, כאבי אבות הסקופים בעתונות העברית."¹⁵ דוגמה נוספת להיותו עיתונאי, שאינו מסתפק רק בדיווח כי אם לוקח חלק במאורעות ומשפיע עליהם, הם טיעונו במשפט בייליס (1913). במשפט הכין שאלות מכשילות שהראו את בורותו של המומחה, אשר טען כי היהודים משתמשים בדם לצורכי הפסח. שאלותיו הפכו את המומחה האנטישמי ללעג, והשפיעו בעקיפין על זיכויו של בייליס.

הדשנות

עתון בוקר

ביום ג', 20 אוגוסט 1940, יופיע הגליון הראשון של

חדשות עתון בוקר

בעריכת **בן ציון כ"ץ** ובהשתתפותו הקבועה של **בר-דודא**.

חדשות עתון מדינאי, צבורי, על-מפלגתי וספרותי.

"חדשות" נוסח 1940 – עתון נוסף בעריכתו של בנציון כץ

סקופים. בנציון כץ היה איש הסקופים בדור שהעולם כולו שקט על שמריו... היו לו כל הסגולות הגדולות של עתונאי גדול. היה לו זכרון פנומנלי, היה בור סוד שאינו מאבד טיפה... היתה לו ידיעה בכל שטחי המדע והחברה והתרבות והיה לו חוש עתונאי מפואר וכולנו שעוסקים במקצוע זה יכולים להתקנא בו.²¹

ואמנם, למרות שעברו כמעט שלושה דורות מאז היה בשיא פעילותו, מי מן העתונאים שבאו אחריו ישב בבית סוהר בשל גילוייו העתונאיים?

מקצועו מהתחלה עד הסוף... הרבה אנשים כתבו מאמרים, אבל הוא לא כתב מאמר כמו שעתונאי כותב, הוא ניהל קמפניה... 'הזמן' היה העתון היומי העברי האחרון הגדול בגולה, ומי לא קרא את העתון הזה? מי לא התחנך על עתון זה? בן גוריון, בן צבי, ואני יכול למנות שורה שלמה של אנשים. המדינה נוסדה על פי העתון הזה.²⁰

וכתב אייזיק רמבה: "היום מתיימרים עתונאים צעירים (והביאו זאת מארצות המערב) להביא חדשות וידיעות שעדיין לא הופיעו, מה שנקרא

☆ ☆ ☆

1. יצחק מאור, התנועה היהודית ברוסיה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 313.
2. בנציון כץ, זכרונות, תל אביב תשכ"ז, עמ' 165. (להלן: זכרונות).
3. שם עמ' 207.
4. אייזיק רמבה, העבר, ר', אלול תשי"ח, עמ' 20.
5. זכרונות, עמ' 33.
6. שם, עמ' 117.
7. פ. לחובר, ביאליק חייו ויצירתו, ירושלים תשי"י, כרך ב'-ג', עמ' 426.
8. זכרונות, עמ' 128.
9. שם, שם.
10. וראה: העבר, ר', עמ' 24.
11. זכרונות, עמ' 139.
12. שם, עמ' 140.
13. בנציון כץ, על עיתונים ואנשים, תל אביב 1983, עמ' 85.
14. זכרונות, עמ' 156.
15. מנימוקי ועדת השופטים, כפי שהובאו על כריכת "על עיתונים ואנשים".
16. זכרונות, עמ' 193.
17. שם, עמ' 197.
18. העבר, ר', עמ' 12.
19. מכון גנזים, 6129/11.
20. העבר, ר' עמ' 17-19.
21. שם, עמ' 21.